

Россия Федерациясынын чырыдышкын яамызы
Тыва Республиканың өөредилге яамызы
Муниципалдыг ниити өөредилге чери Хадың ортумак школазы
668513, Тыва Республика, Бии-Хем кожуун, Хадың сумузу,
Маады Парыңмаа, кудумчузу 8

ШМК-нын хуралынга көргөн.
Протокол № 1

”28”августа 2024ч.

Директорнуң өөредилге
талазы-биле оралакчызы
чөпшээрээн.

 /Байкара В.Г./
”28”августа 2024ч.

Школа директорунун
59-дугаар тугаалы-биле
бадылаан

 /Монгун Д.Ч.
”28”августа 2024ч.

Тыва дыл эртеминге
АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА

Класс: 6, шагы 68 (неделяда 2)

Хуусаазы: 1 чыл (1 өөредилге чылы)

Өөредилге номунуң автору, ады, үндүрген чылы: М.В.Бавуу-Сюрюн,
К.Б. Доржу. Тыва дыл 6 класс. НШХИ. Кызыл, 2015ч

Программаның ады: Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа
сайзырадылгазынга чижек программалар. Кызыл 2017ч

Башкызы: Монгуш Любовь Михайловна

Тайылбыр бижик

5-11 класстарга тыва дыл программанын Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң кол (долу эвес) школага тыва дыл талазы – биле күрүне стандарттарынга дүүштүр тургускан.

Тыва дыл – тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедииникиннери мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустуң аас чогаалының, өске-даа янзыларының, театр уран чүүлүнүң болгаш уран чүүлдүң өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажыл-херекти чорударының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы апарган. Амгы үеде тыва дыл улустуң амыдыралының, ажыл-чорудулгазының бүгү-ле талалрында калбаа-биле ажыглаттынып турар. Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредири уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шиңгээдип алыры – өөреникчилерге өске эртемнерни чедииникинниг билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

5-9 класстарга тыва дыл эртемниң утказы

Школага тыва дыл эртемни(курузун) өөредириниң программасында лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижиириниң болгаш бижик демдектерин салырының чаңчылдарын, аас болгаш бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерни киирген.

Төрөөн дылдың школа курузунда теория-талазы-биле билиглерни ниити дыл эртемниң база амгы үеде тыва дыл эртемниң чедииникиннерин барымдаалап тайылбырлаан.

Тыва дыл эртемниң тургузуу (6 класс)

Программаны колдуунда шуушкак принцип езугаар тургускан. Чамдык берге болгаш улуг темаларны, чижээ, лексика, сөс чогаадылгазын чаңгыс эвес, аңгы-аңгы класстарга чадаланчак кылдыр өөредири көрдүнгөн.

6-гы класска баштай «Тыва дыл – тыва чоннуң төрөөн дылы» деп эгени өөрөнгөш, 5-ки класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар. Ооң соонда «Лексика болгаш чугаа культуразы», «Сөс чогаадылгазы болгаш орфография. Чугаа культуразы», аңаа улай «Морфология болгаш орфография. Чугаа культуразы» деп бөлүктүң «Ат орну», «Кылыг сөзү», «Наречие» деп чугаа кезектерин өөренип доозар.

Школага тыва дылды өөрөдириниң сорулгалары болгаш кылыр ажылдары:

Школага тыва дылды башкылаарының сорулгалары мындыг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфологи болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижиириниң болгаш бижик демдектерин салырынын быжыг чаңчылдарын бээр;
- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарынының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илеридиниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларынга чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;
- өөреникчилерниң ниитилел амыдыралынга дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунуң дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;
- оларның логиктиг боданыышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- төрөөн дылынга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шиңгээдип алырынга өөреникчилерниң сонуургалын күштелдирер;
- өөреникчилерни патриотзмниң болгаш интернационализмниң нзузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;
- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарынга өөреникчилерни чаңчыктырар;
- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
- шын, медреселдиг, аянныг номчуурунуң мергежилдерин сайзырадыр;
- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарынга бүрүн- биле ажыглаар;
- өөреникчилерни харыысалгалыг болурунга, өөрөдилгениң болгаш күш-ажылдың сагылчурумун сагыырынга кижизидер.

6-гы класстың өөреникчилеринин тыва дылга шингээди алыр кол-кол билиглери:

Сөс чогаадылгазының сайгарылгазын кылыр. Ийи чугула кезигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Диалект сөстөрни, эргижирээн сөстөрни, неологизмнерни ылгап, чугаага шын ажыглап билир.

5-6 класстарга өөрөнгөн чугаа кезектеринге хамаарышкан сөстөрни тывар болгаш оларның грамматиктиг демдектерин тодарадып билир.

Орфографиядан болгаш орфоэпиядан. Нарын кылыг сөстөрин, наречие, ат оруннарын шын адаар болгаш бижиир. Тодаргай эвес ат оруннарында артынчыларны аңгылап болгаш дефистеп бижиир.

Пунктуациядан. Домакка удурланыштырар болгаш чагырыштырар эвилелдер мурнунга биче секти салып билир.

Календарь-тематиктиг планнаашкын тыва дыл 6 класс

Катаптаашкын – 6 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 6 шак.

Теория болгаш практика – 58 шак.

Дылдың кезектери	Программа аайы-биле темалар	Шак тар саны	параграфтар	Уези	
				Программа ёзугаар	Херек кырында
Дыл, дыл дугайында ниити билиглер	Дыл – харылзажырының чугула чепсээ. Төрел дылдар болгаш өгбө дыл дугайында билиг. Дириг болгаш өлүг дылдар. Түрк дылдар дугайында.	2	1. Дыл – харылзажырының чугула чепсээ 2. Төрел дылдар дугайында билиг	03.09 05.09	
	5 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын Фонетика болгаш орфоэпия. Лексика. Сөзүглелдер, оларның стили.	5	5 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын		
		1	1.Лексика.	10.09	
		1	2.Фонетика болгаш орфоэпия.	12.09	
		1	Орфография	17.09	
		1	Сос тургузу болгаш сос чогаадылгазы	19.09	
		1	3..Морфология болгаш	24.09	

			синтаксис 4.Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы Чугаа чорудулгазынын хевирлери 5.Сөзүглелдин тодаргай болгаш элдээрткен утказы Тыва дылдын словарьлары.Оч улга словары		
	Хыналда ажыл	1		26.09	
	Тывылган угунуң аайы-биле тыва дылдың лексиказы (ниити түрк лексика, өске дылдардан үлегерлээн лексика: моол, кыдат, төвүт, орус болгаш өске дылдардан) Ажыглалының аайы-биле тыва дылдың лексиказы. Ниити ажыглалдың сөстери. Кызыгаарлыг ажыглалдың сөстери: диалектизмнер, мергежил сөстери болгаш терминнер. Ховар ажыглалдың сөстери: эргижирээн сөстер (историзмнер, архаизмнер), чаа сөстер (неологизмнер). Жаргонизмнер. Хуу аттар (ономастика), оларның янзылары (топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер болгаш космонимнер). Тыва дылдың тайылбырлыг словары.	10 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 4	Тыва дылдың лексиказын тывылган угунуң аайы- биле бөлүктээри 1.Ниити түрк сөстөр.Ниити турк сосернин чамдык онзагай демдектери. Чингине тыва сосер Өске дылдардан сөстөрни үлегерлеп алыры 2. Моол дылдан үлегерлээн сөстөр. 3.Кыдат дылдан үлегерлээн сөстөр 4.Төвүт дылдан үлегерлээн сөстөр 5. Орус дылдан үлегерлээн сөстөр Өске дылдардан үлегерлээн	01.10 03.10 08.10 10.10 15.10 17.10 22.10 24.10 05.11 07.11 12.11 14.11 19.11 21.11 26.11 28.11 03.12	

	Сөстүң лексиктиг сайгарылгазы. Фразеология – дыл эртеминиң кезээ. Фразеологизмнер дугайында билиг. Фразеологизмнерниң кол демдектери болгаш утказы. Тыва дылдың фразеологтук словары.	3	сөстер Тыва дылдың лексиказын ажыглалының аайы-биле бөлүктээри 6. Ниити ажыглалдың сөстери 7.Ховар ажыглалдың сөстери Эргижирээн сөстер.Чаа сөстер. 8.Кызыгаарлыг ажыглалдың сөстери. Диалектизмнер. 9. Мергежил сөстери. Терминнер. Жаргонизмнер 10Лексига катаптаашкын Ономастика 1. Топонимнер. Гидронимнер 2. Этнонимнер. Антропонимнер 3. Зоонимнер. Космонимнер 4.Хуу аттарга катаптаашкын Фразеология 1. Фразеологизмнер дугайында билиг. Синоним фразеологизмнер 2. Антоним фразеологизмнер 3.Фразеологизмнерниң лексиктиг сайгарылгазы		
	<i>Хыналда ажыл</i>	1		05.12	

Морфология	Морфология.	17	Морфология.		
	Кылыг сөзү.	1	Кылыг сөзү.	10.12	
	Кылыг сөзүнүн грамматиктиг		Орфография.		
	утказы, морфологтуг		Чугаа		
	демдектери, синтаксистиг	1	культуразы		
	хүлээлгези.	1	1.Кылыг сөзүнүн	12.12	
	Кылыг сөстөриниң уткалыг	1	утказы,		
	бөлүктөри	1	грамматиктиг	17.12	
	Кылыг сөзүнүн тургузуу.		демдектери,		
	Нарын болгаш составтыг	1	синтаксистиг		
	кылыг сөстөриниң	1	хүлээлгези	19.12	
	тургустунары болгаш оларның	1	2. Кылыг		
	шын бижилгези.	1	сөстөриниң	24.12	
	Кылыг сөзүнүн болур, болбас	1	уткалыг		
	хевирлери. Болбас хевирниң	1	бөлүктөри	26.12	
	кожумактары.		3.Кылыг сөзүнүн		
	Кылыг сөзүнүн эге хевири.		дөзү.Кылыг		
	Кылыг сөзүнүн немелде утка	1	сөзүнүн	14.01	
	илереди хевирлери болгаш	1	чогаадылгазы.	16.01	
	оларның кожумактарын шын	1	Морфологтуг	21.01	
	бижири.		арга		
	Наклонение, оон хевирлери		4. Кылыг		
	(болуушкун, дужаал, даар,		сөзүнүн		
	чөпшээрел, кызыгаарлаар		чогаадылгазы.		
	наклонениелер).		Синтаксистиг		
	Болуушкун наклонениезиниң	1	арга		
	үелери: эрткен үелер (шагда		5. Бөдүүн,	23.01	
	эрткен, чоокта эрткен,		нарын,		
	барымдаалыг, бадыткалдыг);	1	составтыг кылыг	28.01	
	амгы үелер (тодаргай болгаш		сөстөри.		
	тодаргай эвес); келир үе	1	6.Кылыг сөзүнүн		
	(болгалак келир үе), оларның	1	болур болгаш	30.01	
	кожумактары.	1	болбас		
	Дужаал, даар, чөпшээрел,	1	хевирлери.	04.02	
	кызыгаарлаар наклонениелер		Кылыг созунун		
	болгаш оларның	1	немелде утка	06.02	
	кожумактары.		илереди		
	Кылыг сөзүнүн морфологтуг	1	хевирлери	11.02	
	сайгарылгазы.	1	7.Кылыг сөзүнүн		
			залогтары	13.02	
			8.Кылыг		
			созунун видтери		
		1	9.Кылыг созунун	18.02	
			наклонениелери		
			Кылыг созунун		
			болуушкун		
			наклонениези		
			болгаш оон		
			уелери.		
			Болуушкун		
			наклонениезини		
			н эрткен уези.		

			Эрткен уенин кылыг созунун арын, санга оскерлири 10.Болуушкун наклонениезини н амгы уези. Амгы уенин кылыг созунун арын, санга оскерлири 11.Болуушкун наклонениезини н келир уези. Келир уенин кылыг созунун арын, санга оскерлири 12.Кылыг созунун дужаал наклонениези 13.Кылыг созунун даар наклонениези 14.Кылыг созунун чопшээрел наклонениези 15.Кылыг созунун кызыгаарлаар наклонениези 16.Кылыг созунун хевирлерин аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары 17.Кылыг созунге ниити катаптаашкын		
	Хыналда ажыл	1		20.02	
	Наречиениң грамматиктиг утказы болгаш морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгелери.	6	Наречие.Орфография.чугаа		
	Наречиелерниң чогаадылгазы болгаш оларны шын бижиири.	1	культуразы.	27.02	
	Наречиелерниң өске чугаа кезектеринден ылгалы.	1	1.Наречие, оон грамматиктиг демдектери, синтаксистиг	04.03	
		1	хулээлгелери	06.03	

	Наречиелерниң уткалыг бөлүктери: үениң, туруштун, сорулганың, чылдагаанның, кылдыныг аргазының, хемчегниң. Оларның синтаксистиг хүлээлгелери. Наречиелерниң морфологтуг сайгарылгазы.	1	2.Наречиенин тургустунары, оларны шын бижири 3.Наречиенин тургустунар оске аргалары 4.Наречиенин болуктери:	11.03	
		1 1	.А.Уенин наречиези Б.Туруштун наречиези В.Кылдыныг аргазынын наречиези Г.Чылдагаанның , сорулганын наречиелери Е..Хемчегнин наречиези 5.Наречиелерни оске чугаа кезектеринден ылгап алыры 6.Наречиеге ниити катаптаашкын	13.03 18.03	
	Хыналда ажыл	1		20.03	
	Ат орну. Ат орнунуң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези. Ат орнунуң бөлүктери. Чамдык ат оруннарының саннарга, падежтерге өскерлири. Тодаргай эвес ат оруннары шын бижири. Ат оруннарының морфологтуг сайгарылгазы.	5 1 1 1 1 1	Ат орну 1. Ат оруннарының утказы болгаш грамматиктиг демдектери. Ат орнунуң бөлүктери. Арынның ат оруннары 2.Айтылганың ат оруннары. Айтырыгының ат оруннары 3. Тодаргай ат оруннары. Тодаргай эвес ат оруннары, оларны шын бижири 4. Ат оруннарының морфологтуг	 01.04 03.04 08.04 10.04 15.04	

			сайгарылгазы. Ат оруннарынга катаптаашкын		
	<i>Хыналда ажыл</i>	1		17.04	
Синтаксис	Синтаксис – дыл дугайында эртемниң кезээ. Пунктуация дугайында билиг. Бижик демдектери болгаш оларның хүлээлгелери. Сөс каттыжыышкыннары. Сөс каттыжыышкынының дугайында билиг. Сөс каттыжыышкынында өзек болгаш чагырткан сөс. Сөс каттыжыышкынының синтаксистиг сайгарылгазы	3	1.Синтаксистин грамматиканын кезээ болуру. Сос каттыжыышкыны 2.Сос каттыжыышкынында өзек болгаш чагырткан сос. Сос каттыжыышкынынын эге хевири 3.Сос каттыжыышкынынын тургузуу. Сос каттыжыышкын ынга катаптаашкын	22.04 24.04 29.04	
Домак	Домак. Бөдүүн домак дугайында билиг. Чугаалаар сорулгазының аайы-биле домактарның хевирлери (медээ, айтырыг, кыйгырыг домактары). Алгы домаа. Домактың грамматиктиг ооргазы (предикаттыг төвү). Тургузуунуң аайы-биле домактарның янзыларының (ийи чугула кезижүгүнүг (ийи составтыг) болгаш чаңгыс чугула кезижүгүнүг (чаңгыс составтыг), делгереңгей эвес болгаш делгереңгей, нарынчылтынган болгаш нарынчылтынмаан, долу болгаш долу эвес) дугайында ниити билиг. Бөдүүн домакта логиктиг ударение дугайында билиг. Бөдүүн домактың синтаксистиг сайгарылгазы.	5	1.Бодуун домак дугайында билиг .Чугаалаар сорулгазынын аайы-биле домактарнын хевирлери.Медээ домаа. Айтырыг домаа 2.Кыйгырыг домаа. Алгы домаа 3.Домактарнын грамматиктиг ооргазы. Кол сос. Соглекчи 4.Бодуун домактарнын тургузуунун аайы-биле янзылары. 5.Домакка катаптаашкын	01.05 06.05 13.05 15.05	

	Хыналда ажыл	1		20.05	
	6 класска ооренген чуулдерин катаптаары	4	Чыл төнчүзүндө катаптаашкын 1.Лексикология 2.Кылыг созу 3.Наречие.Ат орну 4. Сос каттыжыышкын ы. Домак	22.05 27.05	

Немелде литература:

1. А. К. Ойдан-оол, М.Ч. Ооржак., С.-С.Т. Ооржак. Диктантаылар чыындызы. 5-9 класстарга. Башкыларга дузаламчы. – Кызыл, 2003.
2. А. К. Ойдан-оол, С.К. Тадар-оол. Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс. Башкыларга дузаламчы. – Кызыл, ТывНУЧ, 2004.
3. Д. А. Монгуш, А. К. Ойдан-оол. Методиктиг сүмелер. 6-7 класстарның «Тыва дыл» ному-биле ажылдаар башкыларга дузаламчы. Кызыл: ТывНУЧ, 1992.
4. Д. Х. Ооржак болгаш өскелер-даа. 5-6 класстарның «Тыва дыл» деп өөредилге номнарынга дидактиктиг материал. – Кызыл, 1994.
5. Е.Б. Салзынмаа. Грамматиктиг сайгарылгалар чуруму. – Кызыл: ТывКУ, 2004.
6. К. Б. Март-оол. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы. – Кызыл, 2002.
7. Тыва орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнери. Кызыл: Республика типографиязы, 2001.
8. Ш.Ч. Сат. Тыва диалектология. – Кызыл: ТывНУЧ, 1987.

Словарьлар:

1. Б.И. Татаринцев. Этимологический словарь тувинского языка. Том 1 (А-Б). _ Новосибирск: Наука, 2002.
2. Б.И. Татаринцев. Этимологический словарь тувинского языка. Том II. (Д, Е, И, Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
3. Б. К. Ондар. Топонимический словарь Тувы. _ Кызыл: ТКИ, 2007.
4. С.И. Ожегов. Толковый словарь русского языка. _ М.: Русский язык, 1988.
5. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (А-Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
6. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (К, М). _ Новосибирск: Наука, 2004
7. Я.Ш. Хертек. Тувинско-русский фразеологический словарь. _ Кызыл: ТКИ, 1975

База ол ышкаш:

- тыва дыл кичээлдеринге тема аайы-биле белеткээн слайдылар;
- тыва дыл кичээлдеринге хереглээр плакаттар;
- аттыг болгаш сюжеттиг чуруктар;
- уругларның билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар